

réalité quévédienne, mais j'espère qu'il sera un jalon solide sur le chemin qui mène a la connaissance entière de l'oeuvre de Quevedo, de son activité créatrice, de sa vie, de son être». Sin duda alguna.

En cuanto a los cinco anejos, complemento de este libro, los tres primeros son estádísticos, en el cuarto se proponen modificaciones al texto de la ed. de Blecua, y en el quinto se da relación completa y detallada de 16 manuscritos no citados por Blecua, conteniendo poesías de Quevedo o a él atribuidas.

Sólo me queda hacer unas leves observaciones que en nada modifican el valor del admirable trabajo de Roig.

Pese a la limpieza de la impresión, se han deslizado algunas erratas que señalo a continuación: p. 32, l. 42, léase «El cometió el primero desconcierto» no «el primer», p. 33, l. 27, debe decir, «p. 155», no «250»; p. 55, l. 27, léase «Más quiero depender del sol y el día», no «y del día»; p. 62, l. 26, léase «en la nieve de un ánimo obstinado», no «en la nieve de un corazón obstinado»; p. 110 final, léase «La vida nueva, que en niñez ardía», no «vida nueve»; p. 226, l. 34, dice «la de tu sangre nos quebranta y nos mueve», sobra el segundo «nos».

Para «relámpagos de risas carmesies», que Roig tiene por imagen original de Quevedo (p. 141), véase, entre otros trabajos, M.ª Pilar Monero Sorolla, «Relámpagos por risas»: nuevos precedentes en la lírica petrarquista italiana anterior a Quevedo», en *Anuario de Filología*, VIII, 1982, pp. 297-309.

Al referirse al soneto «¡Ay, Floralba! Soñé que te... ¡Dirélo?», se citan como precedentes dos sonetos de Boscán (p. 249, n. 19), sin embargo, más próximo en todos los sentidos es el gongorino «Ya besando unas manos cristalinas».

Creo que en el comentario al soneto «¡Cuántas manos se afanan en Oriente» (p. 278), hay un error de interpretación: el «pirata de Noruega» del primer terceto no es alusión a un cazador de pájaros o ladrón de huevos, sino al «halcón», eco de «los raudos torbellinos de Noruega» del v. 973 de la segunda *Soledad* gongorina.

Al comentar, «Un godo, que una cueva en la montaña» (p. 279), se confunde la conquista de Navarra en el siglo X con la llevada a cabo por Fernando el Católico en el siglo XVI.

La estatua de Felipe III (p. 446) estuvo, en efecto, en la Casa de Campo de Madrid, pero desde 1848 se encuentra en la Plaza Mayor de esta ciudad.

Finalmente, constato que Roig, que llama hemistiquios a las dos partes de un verbo bimembre, no hace la menor referencia a los casos de plurimembración y correlación que se encuentran en los sonetos de Quevedo, a pesar de que hay en ellos ejemplos interesantes.

JOSÉ ARES MONTES

SOLÀ, Joan i PUJOL, Josep M.: *Tractat de puntuació*. Barcelona: Ed. Columna, 1989.

En les darreries del segle XX, quan l'escriptura va cedint cada cop més paper als ginsy cibernetics i quan la rapidesa i les presses envaeixen cada cop més la moderna civilització del xip, sobta que dos autors dediquin cent quaranta-set pàgines a explicar un aspecte del llenguatge tan enutjós i col·lateral com és el cas de la puntuació. Una qüestió que, ben mirada, duu de corcoll tant els tècnics com els *diletanti*, digna de parar-hi esment, però sovint ignorada o obliterada. La comunicació a distància ha arraconat el text escrit i ha fet emergir altres tipus de canals que, per natura (l'oralitat característica del telèfon) o per convenció (l'economia expressiva de mitjans com el teletext o el fax), han anat suprimint els signes ortogràfics, fent l'equivalència signes auxiliars = signes innecessaris.

El manual de Joan Solà i Josep M. Pujol sobre puntuació, doncs, és una *rara avis* entre les publicacions filològico-lingüístiques actuals, a més de novetat entre les obres disponibles

sobre aquesta matèria: finalment es pot disposar d'un tractat de puntuació, sense haver de recórrer a llegir entre línies les gramàtiques disponibles.

Tot i que d'entrada podria fer l'efecte que es tracta d'un manual per a ús i profit dels professionals de la ploma (és a dir, escriptors, traductors, periodistes o correctors), en realitat el llibre va molt més enllà i pot ser de molta utilitat per a tothom que s'hagi d'enfrontar al difícil art —art entès, a la manera clàssica, com a tècnica— d'escriure, exercici que (malauradament) no es practica mai prou. A partir d'ara, caldrà incorporar amb plenitud de drets l'estudi de la puntuació a l'estudi de la gramàtica o de l'ortografia.

Joan Solà ja havia tractat el tema de la puntuació en alguns epígrafs apareguts en un aplec d'articles de premsa (Solà, Joan: *A l'entorn de la llengua*. Barcelona: 1976; § § 20-25). En aquells textos, escrits entre 1974 i 1976, feia un repàs força significatiu dels diversos tractats que s'havien interessat per la qüestió fins al segle XIX, de les gramàtiques que en parlaven al segle XX o bé de textos amb diferent criteri entre 1700 i 1900. Així, a partir de la gramàtica de la Real Academia Española del 1800, en la qual adoptaren el sistema de doble signe d'interrogació i d'admiració, les gramàtiques i tractats catalans començaren a mostrar disconformitat de criteris sobre la puntuació de les oracions interrogatives i admiratives. De fet, Solà feia la seva anàlisi a partir dels exemples que els mateixos autors adduïen, perquè poques vegades es manifestava explícitament un criteri o un altre. En el darrer epígraf (§ 25) ens feia partícip de la seva postura: utilitzar el doble signe sempre per tal d'evitar l'ambigüitat. Posteriorment, tornà a reprendre la qüestió en un altre llibre (Solà, Joan: *Del català incorrecte al català correcte: Història dels criteris de correcció lingüística*. Barcelona: 1977), on analitzà de nou el desgavell de criteris i proposà d'adherir-se al sistema castellà sense escrúpols.

El present manual, dedicat exclusivament a la puntuació i a tots els signes puntuatoris (en les aproximacions esmentades de Solà, només s'havia dedicat als signes d'interrogació i admiració), té tres apartats ben diferenciats, però complementaris: una primera part que tracta de la «Gramàtica de la puntuació», una segona part sobre les «Convencions tipogràfiques» a l'hora de puntuar i, finalment, una part dedicada a «Exercicis» puntuatoris (amb la corresponent «Clau dels exercicis»). La gramàtica de la puntuació inicial (que conté la gramàtica de la coma, el punt, el punt i coma, el dos punts, els punts suspensius, els parèntesis i els guions i la interrogació i l'admiració) és un tractat destinat a tots els usuaris del text escrit, mentre que l'apartat sobre les convencions tipogràfiques (que tracta del contacte entre signes, els paràgrafs especials, les abreviatures, les xifres, els claudàtors, la barra inclinada, els diàlegs, els pensaments i les citacions) es dirigeix cap a un públic més especialitzat pel que fa a la correcta edició de textos.

És evident que, amb la invenció de la impremta, el text escrit deixà de ser material i objecte exclusiu de clergues i monjos intel·lectuals i de membres de l'aristocràcia medieval amb inclinacions erudites. El llibre, com a mercaderia de consum, se socialitzà i arribà a estrats socials més amplis a partir de la circulació regular de la lletra impresa. Aquesta difusió obligà a facilitar el procés de lectura i, per tant, s'incorporà definitivament (i de manera més complexa) una puntuació més eficaç.

Solà comença la gramàtica de la puntuació amb una afirmació taxativa: «La puntuació d'un escrit depèn de la *sintaxi*, l'*entonació* (que el text tindria si es pronuncies) i el *gust personal*. Aquests factors van molt sovint lligats a un altre: la *llargada* d'un determinat fragment» (p. 7). Aquesta afirmació inicial ja ens mou, d'entrada, al plantejament de tres interrogants: (a) la relació entre llengua oral/llengua escrita, (b) el subjectivisme de la puntuació i (c) la possibilitat de gramaticalització (o no gramaticalització) puntuatòria.

El fet que l'entonació d'un discurs pugui afectar el procés de puntuació d'un text ens fa pensar en quina és (o ha de ser) la relació entre la llengua escrita i la llengua parlada, per dir-ho directament: si la llengua escrita té o no té una autonomia prosòdica. En realitat, la llengua escrita apareix posteriorment a la llengua: el procés d'abstracció gràfica en relació a l'arbitrarietat dels signes lingüístics fa que el text escrit tingui unes qualitats —potser caldria dir-ne «capacitats»— que la llengua oral no té (possibilitat de relectura, complexitat retòrica, ambigüitat formal, etc.) o només en el cas de la literatura (entesa com a belles lletres), sinó en el cas de qualsevol text escrit que no necessita ser pronunciat. En qualsevol cas, potser la

retòrica podria aportar llum al tema de la puntuació (figures com l'*amplificatio*, la *dispositio*, etcètera), pel fet que s'ocupa del discurs com a text global.

Pel que fa al subjectivisme, al llarg de tot el llibre hi ha un bon nombre de constatacions a propòsit de la llargada del text que hem de puntuar o del bon gust que cal tenir a l'hora d'utilitzar els diversos signes. En molts casos, s'apela a la decisió de l'escriptor, a raons estilístiques o a raons externes (vg. pp. 14, 19, 21, 39, 41, 47 i 50, entre d'altres). El recurs al subjectivisme, tant pel que fa a la facultat d'usar (o no) els signes ortogràfics com pel que fa a les possibilitats combinatòries, és remarcat insistentement —i amb encert—, car, com escriu Solà, la puntuació disposa d'aquests signes auxiliars de l'escriptura per tal que auxiliïn i, doncs, com a fons virtual de la llengua que s'ofereix a l'escriptor perquè triï igual com pot triar el registre lingüístic més idoni per a expressar-se.

El tercer apartat a què ens referiem té relació amb la gramaticalització del fet puntuatori. El cas de la focalització i la tematització d'elements o grups sintàctics (adverbis, complements, etc.) hi és repassat amb profusió, igual com els casos dels pleonasmes gramaticalitzats, però en alguns exemples no es pot arribar a l'anàlisi completa dels elements temàtics o dels remàtics per una raó «de llargada»: el context (més aviat co-text) sobre el qual cal projectar els exemples no es pot circumscriure a la clàusula oracional, fet imprescindible en un tractat d'aquestes característiques, sinó que l'escriptor té a la vista tot el text per tal de decidir si un element és o no remàtic.

Els dos punts del text que poden ser més conflictius són la proposta d'ús de tots dos signes d'interrogació i admiració i, en menor grau, l'afirmació que entre el subjecte i el verb pot anar una coma. En el primer cas, l'aplicació de tots dos signes en el cas de les interrogatives directes i en el de les admiracions i exclamacions, s'addueixen raons com l'eliminació de l'ambigüïtat sobre on comença la corba entonacional. Cal dir, de tota manera, que no és tan clar que calgui eliminar l'ambigüïtat (almenys en el cas dels textos que no han de ser pronunciats) i que no hi ha raons internes suficients per a pensar que això sigui necessari, car l'italià i el portuguès estan en el mateix cas i no han fet el pas, com molt bé diu Joan Solà. Però també és cert que el desgavell en l'ús d'aquests signes és considerable i que, al final, han de ser els tipògrafs els qui decideixen salomònicament sobre la qüestió.

L'ús de la coma entre subjecte i verb es justifica en els casos en què el subjecte és «molt llarg o complex» i quan està tematitzat. El segon cas és evident, però el primer topa amb el problema subjectiu de saber quan es considera que un subjecte és massa llarg o prou complex i, doncs, en quins casos cal desfer una ambigüïtat. L'apartat sobre la coma resulta embullat en alguns moments, sobretot pel fet que no s'ha tingut prou en compte que hi ha altres signes auxiliars que es poden complementar amb aquella. L'ús de la coma per raons estilístiques (com Joan Solà mateix ens demostra en un text dels exercicis, ple de sensibilitat i d'emoció i d'una gran bellesa) pot provocar situacions ambigües, no exemptes de bellesa formal.

Una de les virtuts del text és que els seus autors no s'emparen en criteris que la *vox populi* ha consagrat sense cap fonament (excepte en un cas referit als dos punts, en el qual s'afirma que «no és costum» usar dos cops seguits els dos punts; vg. p. 42) i són conscients de la no univocitat de les normes de puntuació. La dificultat principal és que, com en molts d'altres aspectes del llenguatge, és impossible assolir un grau zero de l'escriptura i que les distincions de matis són gairebé sempre imperceptibles. La millor conclusió és que, quan s'assoleixi una major competència lingüística i un grau més alt d'alfabetització en català, l'ús establitzarà les normes. L'ús, no l'abús.

El lector, des del seu propi criteri, trobarà encerts i desencerts, assumirà o no algunes de les propostes, però haurà d'acceptar que molts aspectes incideixen en l'ús del llenguatge: si no, es pot fer la prova de repassar un text escrit l'endemà d'haver-ho fet: «Els qui escriuen això ja l'han fetà i, humils i respectuosos, acoten el cap davant el lliure, gràcil, inajovable, fràgil, delicadíssim objecte que és la llengua.»